

השומרון ערש התרבות בכלל וערש העם היהודי בפרט

"כִּי הָרַ יְהוָה לָךְ, כִּי יַעַר הוּא, וּבְרֵאתוֹ, וְהָיָה לָךְ תַּצְאֲתִיּוֹ" (יהושע, י"ז, י"ח).

לפסוק זה יש קשר ישיר לכך שאני, מנהל חברה טכנולוגית המובילה בתחומה, תמיד גאה להציג את עצמי כישראלי ודואג להבהיר כי לגביי המשמעות של ישראלי נוגעת בן היתר ליזמות, חדשנות ומקוריות. אין ספק שאנו כאן, ישראלים בישראל, מצטיינים כיזמי הייטק ומובילי טכנולוגיות – ועל כך גאוותינו. במאמר הבא, במסגרת מגבלה קשה של מספר עמודים בודדים, אציג מתי והיכן ניטעו זרעי אופיינו האנושי והלאומי. זרעים אלו ניטעו במקום שבו הפכנו מנוודים ליושבי קבע (בתקופה הקדומה), ומשבטים לעם (בתקופת התנ"ך). עם שגדל והפך לגורם משמעותי ביותר באזור. מקום זה הוא שדרת ההר המרכזי בארץ – הרי יהודה והשומרון.

ניתן לשרטט קווים מרכזיים דומים בן האדם הקדמון והאתרים שאיתם התמודד בחבל ארץ זה, לבין בני ישראל ביציאת מצרים. בשני המקרים חדשנות, יוזמה ותעוזה הביאו אותם לגבהים חדשים.

ציר עוקף נמל התעופה בן-גוריון החדש שניפתח חושף בפנינו חבל ארץ זה.

צומת השומרון

מבוא

חלק משמעותי בזהותנו היהודית והלאומית מצוי בערכים תרבותיים רוחניים, ששורשיהם נוצקו ברצועת ההר. שורשיה של התרבות הרוחנית של עם ישראל, שאת מנהגיה אנו מקיימים באופן מלא או חלקי עד עצם היום הזה, מצויים בתרבות החומרית של אבותינו בהר.

המורשת התרבותית-חומרית והרוחנית של עם ישראל יסודה בראשית התנחלות עם ישראל בהר המרכזי. באזור זה התרחשו האירועים שעיצבו את דמותו של עם ישראל.

עתידו של ערש האומה – ההר המרכזי, שנוי כיום במחלוקת. בהר נולד והתגבש עם ישראל לאומה עצמאית וריבונית ששרדה 2,000 שנות גלות. עם ישראל הכשיר את ההר להתיישבות חקלאית ויצר תרבות חומרית של חקלאים, המשתקפת עד היום במרכיבים רבים בתרבות הרוחנית שלנו: חגים,

מנהגים, תפילות ומטבעות לשון. הכיסופים לארץ ישראל, שהתמקדו בשנות הגלות בירושלים, מערת המכפלה וקבר רחל שבהר המרכזי, הובילו לבסוף לייסוד התנועה הציונית, שבחרה להקים את מדינת ישראל בארץ ישראל.

ההר הוא נקודת ציון משמעותית בהתהוות העם היהודי ומורשתו התרבותית. ההר לא התאים להתיישבות של קבוצות גדולות, ועם ישראל נאחז בו מחוסר ברירה. היה צורך להכשיר את ההר להתיישבות חקלאית במאמץ רב, תוך שימוש מושכל בטכנולוגיות חדשניות (שם נטעו זרעי יצר היזמות והחדשנות – חברת הסטארט-אפ הראשונה):

- בירוא היער כמצוין בספר יהושע, י"ז, י"ח: "כִּי הָרַ יְהוָה לָךְ, כִּי יַעַר הוּא, וַיִּבְרָאתוּ, וְהָיָה לָךְ תְּצַאֲתֵיו".
- שימוש במדרונות לחקלאות על ידי בניית מדרגות חקלאיות ("טרסות").
- יצירת תשתית למקורות מים זמינים בכל מקום ובכל השנה, באמצעות בורות מטויחים וללא תלות במעיינות או בארות.

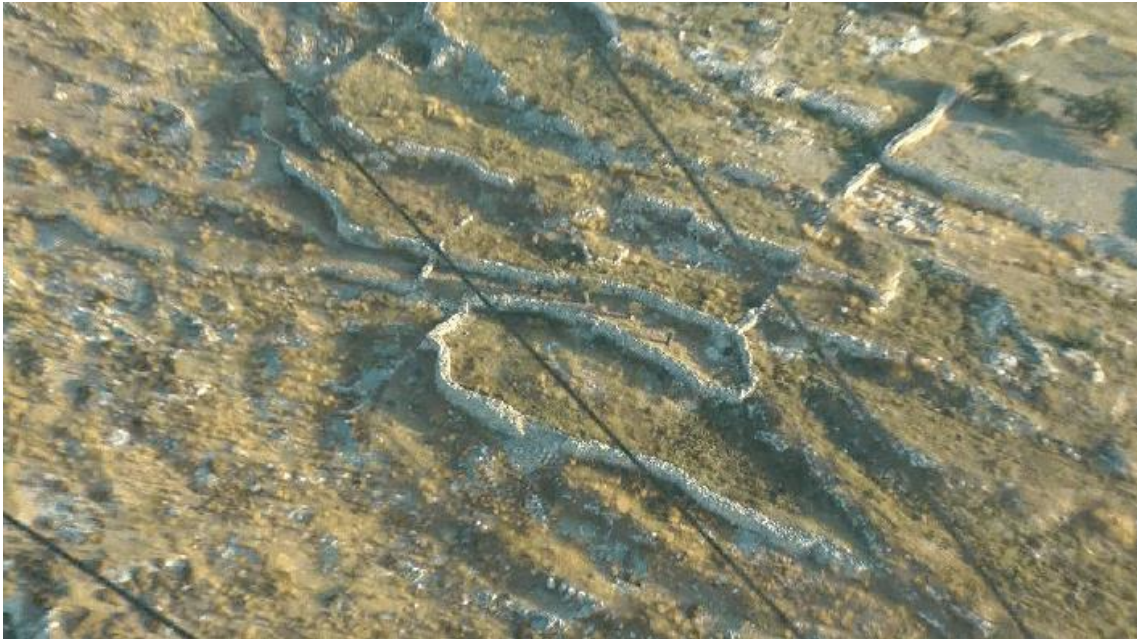
עד התקופה הנבטית הייתה ארץ ישראל מעבר חיוני שקישר בין תרבויות הצפון, שצמחו באנטוליה, סוריה, ומסופוטמיה, לאלה שהתפתחו במצרים. בני ישראל התבססו תחילה בהר וצברו את כוחם בתהליך ממושך. ההתבססות בהר וניצול נכון של נסיבות פוליטיות אזוריות סייעו בביסוסה של ממלכה בעלת עוצמה של מעצמה אזורית. הממלכה הגיעה לשיא עוצמתה הצבאית והכלכלית בימי המלך אחאב שניהל סחר ער עם הארצות השכנות. על מנת להגן על כוחו המדיני והכלכלי, החזיק אחאב צבא קבע עצום שכלל 10,000 רגלים ו-2,000 מרכבות – צי מרכבות המלחמה הגדול ביותר באזור. מלחמותיו וסוסיו נזכרים במקרא ומחוצה לו. שרידי הארמונות המרשימים שנחשפו בחפירות בשומרון ובתל יזרעאל, מעידים גם הם על עושרה של ממלכת ישראל ועל עוצמתה בימי אחאב.

לפני ההתחלה

שאלת זהותה ומוצאה של האוכלוסייה הישראלית אינה ברורה, ויש מספר דעות הנתמכות בעובדות ארכיאולוגיות ובכתבים עתיקים. מבחינת שמותיהם של מלכי השושלת ה-15 ששלטה במצרים, המוכרת בשם "חיקסוס", עולה כי היו מלכים שמיים כנעניים ששלטו בין 1570-1670 לפסה"נ. ייתכן שזהו הבסיס ההיסטורי למתואר בתנ"ך על מעמדו הרם של יוסף במנהל המצרי. יתרה מזאת, ההיסטוריון המצרי "מנתון", בן המאה ה-3 לפסה"נ, מתאר את גירוש החיקסוס וכותב כי המלך המצרי שהביס את החיקסוס "הרג רבים מהם ורדף את הנותרים עד סוריה". אלא שגירוש החיקסוס התרחש ב-1570 לפסה"נ, ותחילת ההתיישבות הישראלית בהר על פי הממצא הארכאולוגי החלה רק במאה ה-12 לפסה"נ, לכן קיים קושי לקשר את החיקסוס עם בני ישראל.

עם זאת, על פי מקורות מצריים, שמם כנעניים הועסקו בבניית העיר "פי רעמסס" בימיו של רעמסס השני ששלט במצרים במאה ה-13 בין 1213-1279 לפסה"נ. הדבר מתיישב עם הטקסט המקראי המציין כי בני ישראל בנו את העיר רעמסס: "וַיִּבְנוּ עָרֵי מִסְכְּנוֹת לְפָרְעָה אֶת-פְּתָם וְאֶת-רַעַמְסֵס" (שמות, א', י"א). יש לא מעט גרסאות המסבירות את הפער בין השנים. הנפוצה שבהן גורסת כי מדובר על עליה בגלים ולא בגל אחד. כלומר גל עליה ראשון עלה במאה ה-15 לפנה"ס, והיתר עלו בגלים עד הגל המרכזי במאה ה-12.

התמונה המצטיירת היא כי מדובר בשבט שמי, שהגיע למעמד של נסיכים במצריים. בתקופתו של רעמסס השני שועבד שבט זה לתפקידי בניה, ובתקופתו של מרנפתח כבר לא שרד איש משבט זה במצרים. או אז מתחילים אנו לשמוע עליהם בהקשר של "ישראל".

השומרון מעוטר בבורות מים תעלות הטיה טרסות מתקופת ההתנחלות המאה ה 12 לפנה"ס

תחילת ההיאחזות

ממצאי הסקרים הארכאולוגיים מעידים כי ראשית ההיאחזות הייתה בשולי ההר, בספר המדבר ובעמקים המזרחיים של צפון השומרון. הישראלים היו בראשית התקופה רועים, נוודים למחצה, שהרחיבו את עיסוקם לגידול דגנים. הדבר ניכר במאפיינים הארכאולוגיים של אתרי ההתנחלות והכמות הרבה של הממגורות לאחסון דגנים. בעת שהיישוב מתרחב לאזורים טרשיים ואדמת מדרונות שבהם הקרקע מעטה, עתידים המטעים, ובראשם הענבים והזיתים, להפוך לענף הקיום העיקרי של הישראלים.

ספר דברים מביא את נאום משה ערב הכניסה לארץ. לפי גרסת המקרא, כבר בזמן שבני ישראל נדדו במדבר, בישר להם מנהיגם משה כי הארץ שהם עומדים לרשת שונה מאוד מהארץ שהכירו: ארצכם החדשה "לא כארץ מצרים הוא, אשר יצאתם משם: אשר תזרע את-זרעך, והשקית ברגלך פגן הירק" (דברים, י"א, י'). במצרים, אמר משה, התרגלתם לביטחון יחסי ולתלות במי הנילוס שהיה מקור המים ומקור החיים. ארץ כנען שונה, אמר משה: אין היא מישורית, ואין בה מקור מים גדול ואמין כמו הנילוס. כנען היא ארץ הררית, ושם יהיה עליכם לסמוך על הגשם. עליכם להתרגל למציאות חדשה של אי ודאות.

כאן מופיע המתווה הראשון להסכם בן אלוהי העם לעם עצמו. העם נידרש ל"אשר אנכי מצוה אתכם, היום לאהבה את-יהוה אלהיכם, ולעבדו, בכל-לבבכם, ובכל-נפשכם" (דברים, י"א, י"ג). בתמורה האל מתחייב: "ונתתי מטר-ארצכם, בעתו יורה ומלקוש; ואספת דגנה, ותירשך ויצהרך: ונתתי עשב בשדה, לבהמתך; ואכלת, ושבעת" (דברים, י"א, י"ד-ט"ו). כלומר – הבטחה להישרדות בחבל ארץ קשה זה. אורח החיים הנוודי במדבר לימד את בני ישראל להכיר בחשיבות הגשם. בעולם החקלאי נודעת לגשם חשיבות גדולה, אך התזמון חשוב לא פחות. לכן הקפיד משה לציין בהבטחתו "גשם בעתו". "יורה" – גשם ראשון שכינ את הקרקע לחריש ולזריעה, ו"מלקוש" – גשם אחרון שלא ירד חלילה לאחר הקציר, ירטיב את הגרנות ויגרום לתסיסה והחמצה של החיטה.

משה מסר לעמו כי גם התפריט שהורגלו לו במצרים עומד להשתנות: הבשר והדגה אינם מובטחים. בכנען תאכלו לחם חיטה, תשתו יין ענבים, ותטבלו את פתכם ביצהר. יצהר זהו שמן הזית יקר המציאות, אותו נאלצו המצרים לייבא מכנען. ניתן גם לסוך בו את הגוף ואף להאיר את הבתים. אך בכל

אלה לא היה די. בנוסף מבטיח משה: העשב שיצמח בשדותיכם לאחר הגשם, ייתן חיים לבהמותיכם, ואלה יישאו במקומכם בעול וימשכו את המחרשות, ייתנו לכם צמר להתכסות בו וחלב למאכל.

הישראלים גילו להפתעתם כי "האדמה הטובה", אדמת הסחף שבעמקים ובמישור, תפוסה בידי חזקים מהם. הם נאלצו, על כן, לחפש בהר בקעות קטנות ופיסות קרקע ראויות לעיבוד. ראשית היאחזות הישראלית הייתה כאמור בשומרון, שהייתה מן הסתם מוגבלת בשני תנאים הכרחיים: הימצאות מי שתייה, והמצאות קרקע רציפה לגידול חיטה. בהרי השומרון הקרקע זמינה בעיקר בגב ההר, בעמקים ובדוליות (עמקים קטנים) המאפשרות עיבוד חקלאי. נוסף על כך קיימת בעיית מים. בגב ההר לא ניתן לחפור בארות, שכן המים מתנקזים למקומות הנמוכים. המעיינות בשומרון אינם רבים וחלקם אף נוטה להתייבש בתום החורף. גם הפתרון השכיח של חציבת בורות אגירה למי גשם אינו פשוט. מממצאי הסקרים הארכאולוגיים עולה כי בתקופות שקדמו להתנחלות היה רוב ההר ריק מיישוב. כמו כן עולה שההתיישבות הישראלית שינתה באופן ניכר את נוף ההר. המאפיינים הבולטים והחדשניים של התיישבות זו בארץ בנימין הם בורות לאגירת מי גשמים ומדרגות חקלאיות.

לאחר ההתבססות בהר, תכננו הישראלים לרדת ולכבוש את העמקים הפוריים. כך מסביר יהושע לבני יוסף: "עם-רב אתה, וְכַח גְּדוֹל לָךְ-לֹא-יְהִי לָךְ, גּוֹרֵל אֶחָד. כִּי הִרְיָה-לָךְ, כִּי-יַעַר הוּא, וּבְרֵאתוֹ, וְהָיָה לָךְ תַּצְאָתוֹ: כִּי-תוֹרִישׁ אֶת-הַכְּנַעֲנִי, כִּי רָכַב בְּרֶזֶל לוֹ-כִּי חֲזַק, הוּא" (יהושע, י"ז, י"ז-י"ט).

קשיי היאחזות

ההכרח להרחיב את היישוב מההר אל המדרונות הטרשיים, הצריך תושייה ופתרונות מקוריים. כך רתמו בני ישראל את המסורות ואת הידע בתחום הבנייה, שיתכן כי מקורם במצרים, כדי לבנות קירות תמך לשימוש חדש ומקורי. הקירות נבנו לרוחב המדרונות, ומאחוריהם ערמו קרקע מן הערוצים. כך הכשירו במדרון מדרגות שיצרו חלקות אופקיות שמתאימות לחקלאות. הסיפור המקראי תואם להפליא את ממצאי הסקר בדרום בנימין שהוזכרו לעיל. מהסקר עולה כי עם תחילת התבססותו של היישוב החדש, מתרבים אתרי ההתנחלות בדרום בנימין בלא פחות מ-256 אחוז: מ-25 אתרים ל-64. כמו כן ניכרת היאחזות בשטחים קשים לעיבוד – במדרונות טרשים דלים בקרקע, שעד להרחבת היישוב היו מכוסים בחורש סבוך.

הקושי שעמד אפוא בפני הנאחזים בהרי השומרון, היה למצוא שילוב בין חלקת "טרה רוסה" = אדמה ראויה לעיבוד, לבין מעיין שופע במקרה הטוב. אולם השומרון אינו משופע במאפיינים אלה, וסוגיית המים הפכה לשאלה קיומית. הימצאות מעיינות בקרבת מקום היא תנאי לקיום. הגיר סדוק, והמים הנאגרים בבור עתידים לחלחל ולהיעלם בעומק הסדקים. שוב נדרשת חשיבה מקורית לידע הקיים. הישראלים רתמו את הידע ואת מסורות הבנייה שהכירו כדי לצפות בטיח סיד את הבורות, ולאטום את הסדקים. היה זה פיתוח שלראשונה אפשר להתיישב כמעט בכל מקום (מנקודת המבט שלי, זהו למעשה ה"סטארט-אפ" הראשון. כאן ניתן לראות את ניצני היזמות הבווערת בנו).

בורות המים וההתבססות בהר

בור המים היה למקור המים החשוב והעיקרי של הישראלים. על אף חשיבותו הרבה, הוא נזכר רק במקורות מאוחרים למקרא. ממספר ניבים, המשמשים עד עצם היום הזה בלשון העברית, נוכל ללמוד עד כמה היה הבור לחלק בלתי נפרד משגרת החיים. לדוגמה – "בור-סוד שאינו מאבד אף טיפה" (פרקי אבות, ב, י"א) – ניב המזכיר את הבור המטויח סיד. בסקר הארכאולוגי של ארץ בנימין נסקרו בדרום בנימין 25 אתרי התנחלות. מרבית האתרים שנסקרו מרוחקים ממקורות מים קבועים, ונשענים על בורות לאגירת מי גשמים. על פי הממצא הארכאולוגי, מהפכת הבור המטויח שמאפשר להתקיים בכל אתר, התחוללה בארץ בנימין. בסקר נראה כי לא במקרה דווקא מארץ בנימין עתידה הייתה לצמוח

ראשית הממלכה הישראלית, שהקים המלך הראשון – שאול בן קיש, איש ימיני. השילוב של בירוא חורש ים תיכוני עם מסורת בנייה ועם ידע שמקורם אולי במצרים, בנוסף לפיתוח יישומים חדשניים, אפשרו לבני ישראל להרחיב את אחיזתם בהר אל מעבר לנקודות היישוב המסורתיות המעטות שבהן ישבו קודמיהם. החדשנות סייעה להיאחז באזורים שעד בואם לא היו ניתנים להתיישבות קבע חקלאית. הרעיונות החדשים שחררו אותם מהתלות באדמות העמק, במעיינות ובמחשופים של החוואר והקירטון. המתישבים הישראלים גידלו חיטה בגב ההר, בדוליות ובעמקים הקטנים. במדרונות שבהם הכשירו מדרגות חקלאיות גידלו ענבים וזיתים, שמהם הפיקו יצהר ותירוש, כפי שהובטח להם.

איכות החיים הייתה תולדה של היכולת לשכלל ולשפר את הקיים. שוב נעשה שימוש מקורי וחדשני בניסיון ובידע קיימים. הם חפרו "באר אופקית" אל תוך הנביעה, בתורם אחר מקורות המים הנובעים בחורף. כך הצליחו להביא לנביעה קבועה של המעיין בכל חודשי השנה. שטח המדרגה החקלאית הצמודה לנביעה הוסב לבריכת אגירה. מכאן קצרה הדרך להשקיית גן הירק, כפי שתיאר משה את החקלאות בארץ מצרים. זהו המקור לכך שענפי החקלאות הנסמכים על השקיה מכונים בשם "חקלאות שלחין". המתישבים הישראלים נאבקו באתני הטבע בבמת ההר: בחורש שעציו מיטיבים להתחדש מהשורש לאחר הכריתה, בסחף הגשמים הגורפים את אדמת המדרונות הדלה אל העמק, במעט המים הזמינים ובתפוקות האקלים. אבל הם יכלו להם, והפכו את "מדבר החורש" לארץ פורחת.

האקלים הארץ ישראלי העמיד בפני אבותינו קשיים רבים. לא במקרה בתחילת הדברים הוזכר המלך אחאב, שבימיו שררה בצורת כבדה שנמשכה שלוש שנים. העם סבל רעב כבד: "וַיִּלְךָ, אֱלֹהֵינוּ, לְהָרְאוֹת, אֶל-אֲחָאֵב; וְהָרַעַב חֶזֶק, בְּשִׁמְרוֹן" (מלכים א', י"ח, ב'). הסופר התנ"כי שב וקושר את הברכה שקיבלו בני ישראל במידת היותם ראויים לה. קשיי האקלים הדיחו ודאי לא מעט מבני העם לזנוח את ההסכם הישן מתקופת המדבר, ולנסות לרצות את "בעל הבית", זה שבזעמו על הכנסת האל המדברי הזר לנחלתו, עצר את הגשם.

לאחר שהסתיים השלב הראשון בתוכנית ניתן היה לצבור די כוח ועוצמה צבאית להשלמת חלקה השני של התוכנית: לרדת מההרים ולתפוס את העמקים הפוריים. היישוב המשגשג והמתרחב בהר הדאיג מן הסתם את גויי הים, ששלטו בעמקים ובאדמות מישור החוף שבורכו באדמות סחף עמוקות. הפלישתים ניסו כמה וכמה פעמים להתנכל ליישוב המאיים בהר, שהלך וצבר כוח ועוצמה צבאית. התנ"ך מספר על מלחמות בלתי פוסקות בפלישתים, שהביאו לבסוף לאיחודם של בני ישראל מאחורי מלך. שאול נבחר מתוך שבט בנימין המיוחס, שבתחומו נסקרו בורות המים, בתחומו שכנה שילה, ובה ארון הברית. בדרום נחלתו הקים דוד את בירת הנצח, והשיב אליה את ארון הברית.

לפי התנ"ך, הצליח דוד להסיר את האיום הפלישתי, ולהשלים את חלקה השני של התוכנית. דוד השתלט על האדמות החדשות בעמקים ובמישור החוף, שעתידות היו לכלכל את הממלכה החדשה שמרכזה בירושלים.

כוחה של החדשנות ואחרית

לאחר נפילת ממלכת ישראל, ובתום מסע סנחריב בסוף המאה ה-8 לפסה"נ, נותרה ממלכת יהודה הרוסה לחלוטין. בכוחן של החדשנות והחשיבה המקורית, הצליחו תושביה לשקם את הממלכה ולהפכה שוב לגורם מרכזי בסחר הבינלאומי. לאחר שהאימפריה האשורית השתלטה על ארץ הדגן של יהודה בשפלה, השתמשו בידע ובניסיון שצברו חקלאי ההר כדי להכשיר שטחי חקלאות חדשים במדבר. מהסקרים הארכאולוגיים עולה כי ניכרת פריחה של יישובים קטנים וחווות של צאן ודגן במדבר יהודה. החקלאים עיבדו את ה"בוקיעה" מדרום ליריחו, שהיו שטחים צחיחים ממזרח לירושלים, את מניפות הסחף בעין גדי ובקעת באר שבע, והפכו למקור חשוב לדגן.

החדשנות החקלאית, המוכרת לנו כיום בגרסתה הציונית, הייתה המפתח להיאחזות הישראלית בהר ולהפיכתה למעצמה אזורית.

היו אלה שלוש ההמצאות, או שלושת הפיתוחים הגדולים, שאפשרו את היאחזות בהר: הבור המטויח שאפשר להיאחז בכל מקום ללא מגבלות של סוג המסלע, המדרגות החקלאיות שהפכו את "מדבר החורש" הסבוך שבמדורות הסלעיים לשדה מוריק או לכרם ומעיין הנקרה, הוא הבאר האופקית, שאת מימיו משכו בתעלות אל החלקות. כל אלה חוללו תמורה בהתיישבות ההר והטביעו את חותמם בשפה המדוברת בניבים ובמטבעות לשון, השגורים בשפה העברית עד היום. אלה היו פיתוחי ה"סטארט-אפ" הישראלי הראשון. החשיבה המקורית והשימוש בטכנולוגיה מוכרת ליישומים חדשניים אפשרו את המהפכה היישובית ושימשו בסיס לצמיחתה של הממלכה הישראלית. ממלכה שבשיא התפתחותה הייתה למעצמה אזורית בעלת עוצמה כלכלית וצבאית מרשימה.

זכר האתרים ההיסטוריים בהר לא נמחק מתודעתנו של העם. חרף המרחק הגיאוגרפי, עם ישראל המשיך להתגעגע מהגולה לאזור ההר: קברי האבות בחברון ובבית לחם, ארבעת ערי הקודש וירושלים – עיר מלכותו של דוד המלך ומקום המקדש. אתרים אלה המשיכו להופיע בתפילות, בפיוטים, בשירה ובאומנות, ומשקפים את הגעגועים של העם היהודי למולדתו.

התנועה הציונית שקמה במאה ה-19 ניזונה מעוצמת הכיסופים של העם למולדתו. טבעי היה שתבחר להקים את המדינה היהודית דווקא בארץ האבות כמענה לשאיפות ולמצוקות לאומיות.

התקופה הציונית

ההשוואה בין התקופה המקראית והציונית מלמדת על דפוס פעולה דומה. בשני המקרים הגיע העם לארץ מיושבת למחצה, ונאלץ להתמודד עם קשיי ההתיישבות באזורים מוזנחים שנתפסו כבלתי ראויים להתיישבות. אזור ההר המרכזי נבחר להתיישבות מאחר והעמקים הפוריים ומישור החוף היו תפוסים. בני ישראל התבססו בהר, ובעזרת טכנולוגיה יצירתית וחדשנית הפכו את ההר לכרם פורח.

בראשית התקופה הציונית, ולאחר אלפיים שנות גלות, שב עם ישראל לארצו והתיישב באזורים המוזנחים – אזור מישור החוף והעמקים, אשר נחשבו לבלתי ראויים להתיישבות ולחקלאות (מלאי ביצות וקדחת). בדפוס חוזר, פעלו החלוצים הציונים בתבונה ובמאמץ עילאיים תוך מציאת פתרונות יצירתיים וחדשניים לקשיים בהם נתקלו. כך הפכו את מישור החוף לפרדס פורח.

עם הקמת המדינה, נוצרה מציאות פוליטית בה נמצאו מרבית אזורי ההר המרכזי בשטח ממלכת ירדן. כתוצאה מהתמורות שחלו באוכלוסיית ההר במהלך ההיסטוריה נוצר רוב ערבי בהר, והשיבה ליהודה ושומרון לאחר מלחמת ששת הימים יצרה בו מציאות חדשה. קמה תנועת התיישבות יהודית ששאפה להחזיר את הריבונות היהודית לנחלת האבות. כך קמו, החל מראשית שנות ה-70, עשרות ישובים יהודים באזור ההר. מנגד באותן שנים הלכה והתגבשה תנועה לאומית ערבית בשטחים אלו, ששללה את הנוכחות הישראלית באזור.

לאחר מלחמת ששת הימים התעורר הוויכוח על עתיד ההר המרכזי. לצד תנועת ההתיישבות, קמו תנועות פוליטיות בחברה הישראלית שהתנגדו לאחיזה ולהתיישבות היהודית בשטחי ההר המרכזי – שטחים המאוכלסים ברוב ערבי פלשתינאי. המחלוקת על עתיד ההר המרכזי עומדת בראש סדר היום הפוליטי ומפלגת את העם לשני מחנות עיקריים: המצדדים ביציאה משטחי ההר, והמצדדים בסיפוח שטחי ההר למדינת ישראל.

התרבות הנאטופית ומערת שוקבא

"כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא פת לאכול: חרש, זרע, וקצר, ועמר, ודש, וזרה, וברר, וטחן, והרקיד, ולש, ואפה, ואחר כך אכל" (מסכת ברכות נח ע"א).

התרבות הנאטופית התקיימה באזור השפלה הצפונית, כמו באתרים דומים ביתר חלקי הארץ, לפני שנים עשר אלף שנים, במשך כאלפיים שנה. מקור שמה הוא במערה הגדולה שעל גדת נחל נטוף, צפונית ליישוב ניל"י, כק"מ דרומית לכפר הערבי "שוקבא". למרגלות המצוקים והמדרונות שמשפלים ממנו לכיוון נחל נטוף נמצאת "מערת שוקבא". בתוכה ועל גבי הטרסות שבסביבותיה נתגלו לראשונה בשנת 1928 השרידים הרבים, לרבות אתרי קבורה, של החברה האנושית שחיה במקום.

את המקום והתרבות עצמה גילתה הארכיאולוגית הבריטית דורותי גארווד שחפרה במקום. לאחר מכן נתגלו על ידה ועל ידי אחרים שרידי "התרבות הנאטופית" בכרמל, ביהודה, בשומרון ובגליל, וכן אתרים קטנים במקומות גבוהים בנגב. בעקבות זאת, נמצאו אתרים דומים גם במקומות אחרים במזרח התיכון (וגם שם הם נקראים התרבות הנאטופית).

תמציתה הקיומית של התרבות הנאטופית מאופיינת בכך שחברות וקבוצות בני-אדם נאלצו להסתגל ולשנות את אורח חייהם הלקטני המסורתי מזה עשרות אלפי שנים. היה עליהם להפוך מחברה שהתפרנסה מהטבע, לחברה שהשתלטה על הטבע באמצעות הכלים שהכינה. את המהפך הם ביצעו על ידי:

- הכשרת אזור מיוחד להכנת קמח מדגני בר על ידי כתישת גרעינים במכתשים חצובים.
- צייד רב של עופרי צבאים ליד אפיק הנחל, שהיה קרוב מאוד לאתר הבסיס (עשרות מטרים).
- יציאה לצייד, לקט ודייג למרחקים, במשלחות של גברים שהיו חלק מקבוצה.
- הכנה מתמדת באתר הבסיס של כלי עבודה שונים: להבים, מגרדים, סהרונים, מחטים, מכתשים ומיקרוליטים. זאת בנוסף לבניית מכלול של מבני מגורים עגולים שהגדירו את אזור המגורים במדויק. כל זאת תוך בחירת אתר מגורים ליד מקורות מים שופעים וקבועים במשך כל השנה.

באתרי החברה הנאטופית באגן נחל איילון עמלו נשים, ילדים וגברים להשגת מזון מן החי והצומח הקרובים והרחוקים גם יחד. המזון הובל בסלים שנקלעו בעזרת מחטים עשויים מעצם. קבוצות שמנו

15-20 גברים (על מנת להתגבר על סכנות הדרך) הלכו לצד אפיקי הנחלים שהובילו לים התיכון, המרוחק כ-35 ק"מ, וחזרו עם דגים ועם קונכייות שן-הים. אלה עובדו, נוסרו והפכו לחרוזים ולתכשיטים ששמשו בסיס לסחר חליפין. חברה זו, למרות המראה השלו שלה, הייתה בפועל מאוד דינאמית.

הזמן שעבר מלפני שנים עשר אלפי שנים מקשה לקבוע בוודאות מוחלטת מאין באו לעמק איילון ואיך תפקדו במדויק בני ובנות האדם "הנאטופיים".

מערת שוקבא

מיקומו של אתר שוקבא על גדת נחל נטוף. האתר מורכב מהמערה הפנימית הגדולה מאוד, וטרסות שעל גדת נחל נטוף. עיקרי הממצאים הינם הקברים בהם נתגלו שלדים מהתקופה הנאטופית, וכן כלי צור ואבן. מהתבוננות במקום האתר ביחס לסביבתו אפשר לראות ששימש אזור ליקוט דגנים נרחב בסמיכות למערה, בסדר גודל של מאות דונמים מעל אפיק הנחל. תוואי הנחל אפשר הליכה מערבה לכיוון הים התיכון ומזרחה לכיוון ההרים. הניווט בדרך נעשה על ידי תנועה בנופים המוכרים והברורים של עיקולי היובלים של נחל איילון, בו הייתה בעבר זרימת מים משמעותית יותר. מהתבוננות במכלול זה נקל להבין מדוע נבחר כמקום ישוב.

גם באתר זה, כביתר האתרים הנאטופיים, עיקר המגורים היה בחוץ, והמערה, גדולה ככל שהייתה, שמשה כמחסה סלע בלבד. גודל האתר, שהוא בין הגדולים באתרים הנאטופיים בארץ, מאפשר להעריך כי התגוררו בו בזמן התקופה הנדונה, בקבוצה אחת מלוכדת, עשרות רבות של בני-אדם. הוא היה פעיל וחולק לאזורי משנה ממושטרים. המקום ניתן להגנה בקלות על ידי יושביו, שהתגוררו באזור הטרסות שבחזית המערה והן במערה עצמה. הנתון המעניין והחשוב הוא שבני אדם רבים התגוררו באתר רב-דורי זה. היה זה נוף "בראשיתי" וככזה הוא נשאר עד תקופתנו. גם היום זהו אחד האזורים הבודדים בארץ שעדיין נראים בו צבאים רבים, צבועים, תנים וציפורים רבות כבימי קדם. במקום נמצאה גלריית חי וצומח האופיינית בחלקה לתקופה, אשר מהם התקיימו הנאטופים.

המחצבה מול ניל"י

המהפכה החקלאית

הצלחת שלב קיומי זה בארץ ישראל המערבית, גרמה באופן טבעי להתפתחות השלב הבא, והוא המהפכה החקלאית. ההגדרה "מהפכה חקלאית" מתאימה כאן מאחר ולפני כן לא הייתה חברה שחיה בדפוסים כאלה של תרבות חומרית – חקלאות קבועה שמתבססת על עונות שנה, מגורי קבע, ביות חיות ותרבות צמחים. עיקרה כפרים קטנים שיושביהם היו עובדי אדמה, ובנוסף יצאו לצייד ודייג ובייתו חיות ובהמות לצורכי מאכל, מזון וביגוד. כל זאת נבע מהישגי החברה הנאטופית.

מצאי עצמות רבות של עופרים נתגלה בחתולה ובשוקבא. הדבר מוכיח כי הנאטופים "התמחו" בציד עופרים ואכילתם. הצייד התבצע אולי על ידי פיתוח ריצה מהירה לכיוון עופר כלשהו ממספר כיוונים ותפיסתו, או אולי על ידי צייד בראשי חיצים, שנורו לכיוון העופרים והצבאים שהגיעו לגדת הנחל בנחשון ובנטוף לשתות מים. תמותת התינוקות הרבה גם היא מלמדת משהו על החברה הזאת, כסימן לקשייהם הרבים. ישנן מספר שאלות העולות בעקבות ההבנה כי התרבות הנאטופית במודיעין הגיעה להישגים אלה, בניגוד לתרבויות הפרהיסטוריות שקדמו לה ושלא הגיעו לכך.

אורח חיי הנאטופים

על פי ניתוח השלדים הרבים שנמצאו באתרים שונים במזרח התיכון (כמה מאות) עולה שגובה הגברים היה בין 158-165 ס"מ, והיו ביניהם שהגיעו גם לגובה של 173 ס"מ. הנשים היו רחבות ונמוכות יותר. כללית, מבנה הגולגולת והגוף שלהם היה מעודן יותר בהשוואה לבני התרבויות שקדמו להם, וככל הנראה גם מזונם היה קל יותר וזאת על פי מבנה שיניהם. באשר למזונם, על פי בדיקת השיניים, נראה שאכלו הרבה לחם. לכך מתווספים גם הממצאים הכוללים מכתשי אבן וקערות אבן, שבזמן כתישת הגרעינים בהם נוצרה אבקת אבן, אשר גרמה לשחיקת שיניהם. מהמצאי הרב של עצמות עופרים באתרים הנאטופיים, ניתן להסיק כי אכלו גם בשר. בדיקה רפואית של השלדים בהרווארד מעלה שרבים מהם עברו את גיל 50 ושלא היו חולים במחלה משותפת כלשהי, כך שבהחלט ניתן להגדירם כבריאים.

מבחינת חזותם היו ככל הנראה בני "המזרח התיכון", והתפתחו מאוכלוסיות מקומיות שחיו כאן במרחב אלפי שנים לפנייהם. אתרי הקבורה המכילים ילדים רבים מראים שתמותת התינוקות הייתה גבוהה מאוד בקרבם מאחר שלא יכלו למחלות הרבות, לעקיצות רבות של יתושי קדחת ושל עקרבים וחרקים ארסיים אחרים ואולי גם להכשת נחשים. השימוש בחיצים על ידי אנשי הקבוצה ומגוון רחב של כלים שיצרו מחומרים שונים כגון עצם, אבן וצור, מראה שהיו בהחלט יצירתיים, חרוצים וסקרניים "להתקדם" באורח חייהם כאילו "התעוררו". הסידור של אתרי הבסיס – מכלול אזור מגורים מסודר, אתרי קבורה בתוך המבנים ומחוצה להם, אזור תעשייה/פעילות ובו ריכוז מכתשים חצובים בסלע במספרים גדולים – מראה כי מדובר בחברה מסודרת ומאורגנת. ככל הנראה אתר המחנה הקבוע נשמר על ידם בקפדנות כדי שזרים לא יגיעו אליו – השמירה על הפרטיות של החברה שישבה במקום בולטת לעין.

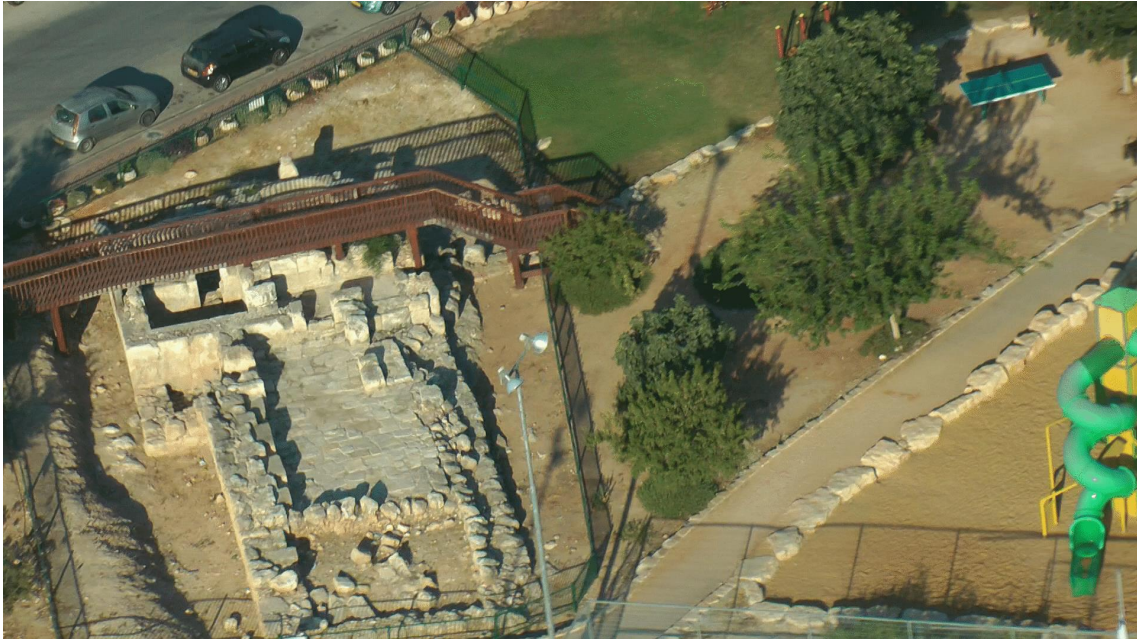
התרבות הנאטופית

שרידי התרבות הנאטופית מלמדים על שלב חדש ברצף ההתפתחות האנושית. שלב הכולל מעבר לחיי קבע בכפרים עם מבני אבן, קבורה בבתי קברות, תעשיית כלי עצם וכלי צור, ייצור חפצי אומנות ותחילתו של סחר בקונכייות ימיות. לנאטופים היו טקסי לוויה: התגלו מצעי פרחים בקברים בני 13,700 שנה במערה בכרמל. בארבעה קברים שונים מהתקופה הנאטופית, בני 13,800 עד 11,700 שנה, נמצאו עשרות צמחי מרווה ומינים אחרים של צמחים ממשפחת השפתניים מתחת לשלדי בני אדם.

הנאטופים שחיו לפני 15 אלף שנה ועד לפני 11,500 שנה היו הראשונים בעולם לזנוח את אורח החיים הנוודי והתיישבו ביישובי קבע, שאת תשתיתם יצרו באבן. הם גם היו בין הראשונים שייסדו בתי קברות

– אזורים מתוחמים בהם קברו את חברי קהילתם במשך דורות. בתי הקברות היו ממוקמים לרוב בחדר הראשון של המערה, או על מרפסות הממוקמות מתחת למערות. זאת בניגוד לתרבויות קודמות שנהגו לקבור את מתיהם (אם בכלל) באופן אקראי.

הנאטופים חיו בתקופה בה התרחשו שינויים רבים – תקופה שבה צפיפות האוכלוסייה גדלה והמאבק על שטח, מקורות מים ומזון, הלך וגדל. הקמת בתי הקברות וטקסי הקבורה הייחודיים משקפים את מורכבות החברה הנאטופית. אתרי קבורה שיתופית ופיתוח טקסי קבורה חיזקו את תחושת הסולידריות בקרב חברי הקהילה ואת רגשות האחדות שלהם מול קבוצות אחרות.

שרידי בית מרחץ רומי בלפיד

דורותי גארוד

דורותי גארוד, מגלה התרבות הנאטופית, הייתה האישה השנייה שהקדישה את חייה לחקר חיי האדם הקדמון, והייתה האישה הראשונה שמונתה לפרופסורית באוניברסיטת קיימברידג' (בשנת 1939). היא הייתה גם המומחית הראשונה בתחום הפרהיסטוריה שהחזיקה בקתדרה באוניברסיטאות אוקספורד-קיימברידג'.

היא נולדה באוקספורד לרופא המפורסם סר ארצ'בלד גארוד מבית החולים סנט ברתולומיו, בן למשפחה אריסטוקרטית ותיקה, שהתפרסם במחקריו בתחום המחלות הגנטיות. דורותי היפה אהבה מאוד לחפור עם צוות של נשים, ועשתה זאת בנחל מערות, בבלקנים, בקווקז ועוד. בערוב חייה, כשמכר בצרפת טען בפניה ששיחק לה המזל בחיים, היא השיבה: "זה לא היה מזל, אלא אומץ והתמדה".

דורותי נפטרה ב-18 בדצמבר 1968, בגיל 76, בבית חולים קתולי בקיימברידג', חודשים אחדים אחרי אירוע מוחי קשה. היא לא הייתה נשואה ולא השאירה אחריה צאצאים.

כתבי היד שלה, שבתחילה נחשבו לאבודים, נמצאו ואוחסנו על ידי ידידתה, סוזן דה סן מתורן, במוזיאון הלאומי לעתיקות שבסן ז'רמן-אן-לאי.

תודות:
לאורי הרטמן על העריכה.
לדודי הולנדר הטייס.
עד הפעם הבאה - נתראה!!!
אבי הרטמן

קישור לסרטון: **לחץ כאן**
להורדת המסלול בפורט: **Google Earth: לחץ כאן**
להורדת המסלול בפורט ענן: **לחץ כאן**
להורדת המסלול בפורט: **gpx לחץ כאן**
למזג אויר במנחת עין ורד : **לחץ כאן**
למפת : **Google Maps לחץ כאן**

